



לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

# דף שבועי

פרשת פינחס, תשע"ב  
מספר 975

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות  
ע"ש הלנה ופאול שולמן

## ירושת הבנות בישראל ובעמים תמר אלטמן

פרשת בנות צלפחד (כז:א-יא) נדונה בבמה זו בעבר,<sup>1</sup> ובדבריי להלן אתמקד בהיבט שנסקר פחות בדיונים הללו: המשפט ההשוואתי של ירושת בנות בישראל ובעמים.

דין ירושת הבנות בישראל נלמד לא בדרך של ניסוח משפטי מופשט אלא אגב סיפור מעשה שהיה. בנות צלפחד פנו אל משה, ובפיהן סיפור ובקשה: "אָבִינוּ מֵת בְּמִדְבָּר... בְּחֻטְאֵי מֵת" (ג). נראה שאף על פי שמת צלפחד בחטאו, חשו בנותיו כבוד לזכרו. "וּבָנִים לֹא-הָיוּ לוֹ" (ג) - מכיוון שהשאיר אחריו רק בנות, ובנות לא ירשו ולא קיבלו נחלה בארץ, ולא יכלו להעביר את שם אביהן לדורות הבאים, טענו הן: "לָמָּה יִגְרַע שֵׁם-אָבִינוּ מִתּוֹךְ מְשֻׁפְחָתוֹ פִּי אֵין לוֹ בֶּן תִּגְהַל-לָנוּ אֲחֻזָּה בְּתוֹךְ אֲחֵי אָבִינוּ" (ד). בנות צלפחד ביקשו נחלה לא כדי להיות בעלות רכוש, אלא כדי להנציח את שם אביהן בנחלה שיקבלו.

בקשה לשינוי הלכות ירושה בגלל מצב אישי נראית חצופה. אך מאחר שמדובר היה בנחלה, בהקמת משפחה ובשמירת שמה, סברו בנות צלפחד שיש מקום לבקשתן. חולשת מצבן המשפטי הניעה אותן לחפש דרך להתגבר על חוק שעלול לנשל את שם אביהן וזכרו. דבריהן מוכיחים שחשבו היטב מה לומר, כדי שתביעתן לא תישמע כחוצפה, ואיך להציג את בעייתן כדי שתתקבל:

1. "וּתַעֲמִדְנָה לְפָנַי" (ב): ביטוי של הכנעה וקבלת מרות, המבטא נכונות לקבל כל פסק דין שיינתן בעניינן.
  2. הצדקת הדין: "כִּי-בְחֻטְאֵי מֵת" (ג), כך הביעו נאמנות לדת, למסורת ולסמכות הנהגת העדה.
  3. כדי שבקשתן לא תישמע כמרד הדגישו: "וְהוּא לֹא-הָיָה בְּתוֹךְ הַעֲדָה הַנוֹעֲדִים עַל-ה' בְּעֶדַת-קָרָח" (שם).
  4. הן הגישו את בקשתן לפני הכניסה לארץ, ובזה הוכיחו אמונה בהבטחת ה' שינחיל לעמו את א"י.
  5. הן פנו "לְפָנַי מֹשֶׁה וְלְפָנַי אֱלֹעֶזֶר הַכֹּהֵן וְלְפָנַי הַנְּשִׂאִים וְכָל-הָעֵדָה" (ב): הפורום הנכבד ביותר בחשיבות האנשים ובמספרם. פנייה כזאת מעידה על אומץ לב נדיר ומיוחד.
- הנהגה למרות היותן בנות לאב שמת בחטאו, לא דחה אותן משה אלא שמע בסבלנות את בקשתן. זוהי דוגמה המוכיחה את הליברליות של המשפט העברי: כל אחד יכול לדרוש צדק (ראו הנשים הזונות במשפט שלמה, מל"א ג).

משה הקריב "אֶת-מִשְׁפָּטָן לְפָנַי ה'" (ה), ותשובת ה' הייתה: "בְּן בָּנוֹת צִלְפַּחַד דְּבַרְתָּ" (ז). רש"י: "יפה תבעו... אשרי אדם שהמקום מודה לדבריו".<sup>2</sup> ה', שהכיר בצדקת תביעתן, ציווה את משה "נָתַן תַּתֵּן לָהֶם אֲחֻזָּת נַחֲלָה" (ז), וחידש את החוק שנקבע לדורות: "אִישׁ פִּי-יָמוֹת וּבֶן אֵין לוֹ וְהַעֲבִירָם אֶת-נַחֲלָתוֹ לְבָתוֹ" (ח): באין בן יורש, בנות יורשות (רש"י כז:ז). הצלחתן נבעה מאחדותן ומשיתוף הפעולה ביניהן: "וַתִּקְרַבְנָה" – כולן יחד (רות ונעמי הן דוגמא נוספת להצלחת נשים בזכות שיתוף פעולה).

בעקבות החשש שהעלו נציגי שבט מנשה באוזני משה, שבנות צלפחד יינשאו לבני שבטים אחרים, וחלק מנחלת השבט יעבור עקב כך לשבטו של הבעל (לו:א-ד), השלים משה על פי ה' את פסיקתו: "וְלֹא-תִסָּב נַחֲלָה לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּטָּה אֶל-מִטָּה כִּי אִישׁ בְּנַחֲלַת מִטָּה אֲבָתָיו יִדְבְּקוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וְכָל-בֵּית יִרְשֵׁת נַחֲלָה מִמִּטּוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְאָחֵד מִמִּשְׁפַּחַת מִטָּה אֲבִיהָ תִהְיֶה לְאִשָּׁה לְמַעַן יִרְשׁוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ נַחֲלַת אֲבָתָיו" (ו:ז-ח). ממקרה זה

\* תמר אלטמן מלמדת במכללה למורות, תושבת גני תקוה.

<sup>1</sup> ד"ר א' צימלס (מס' 245); ד"ר ד' אושפיזאי (מס' 295); מר מ' בן-ישר (מס' 505) ופרופ' נ' אביעזר (מס' 817).

<sup>2</sup> ראו גם ספרי במדבר קלד.

למדנו שדיני ירושת הבנים והבנות מקורם בדיני ההתנחלות בארץ, והתורה כמעט שאינה דנה בדיני ירושה שאינם נוגעים לסוגיית החלוקה לנחלות, אך המשנה והגמרא השלימו חקיקה זו.

מכאן השאלה, במה שונה דין זה מהחוקים המופיעים בקובצי החוקים ובעודות המשפטיות של המזרח הקדום?<sup>3</sup> הגם שיש בידינו רמזים כלשהם ולפיהם ירשו נשים או החזיקו במקרקעין בדרום מסופוטמיה במחצית השנייה של האלף השלישי, הרי בדרך כלל, אם היו לנפטר בנים, לא ירשו הבנות. הידיעה הברורה המוקדמת ביותר שיש בידינו לזכות הבנות לרשת את אביהן – רק כשאין לנפטר יורש זכר – היא בכתובת מלכותית (בשומרית) של גודאה (Gudea), מלך לגש, בחלקה המאוחר של המאה ה-22 לפנה"ס: "בבית שאין שם ילד זכר, הבת הופכת ליורשת שלו (של הבית)".<sup>4</sup> מסורת משפטית זו נמשכה גם לאחר מכן, וחוקי ליפית-אשור מלך איסי (שומרית; סביב 1930 לפנה"ס) קובעים חד משמעית: "אם אדם מת בלא צאצא זכר, בת בלתי נשואה (שלו) תהיה יורשתו".<sup>5</sup> וכן "אם במרוצת חיי האב בתו הפכה ל-nadītu, ugbabtu או qadištu הם (אִתְּיָהּ) יחלקו את האחוזת תוך החשבתה כיוורש שווה (להם)".<sup>6</sup>

נוהג אחר מופיע בדרום מסופוטמיה במחצית הראשונה של האלף השני, בעקבות הגירה נרחבת של שבטים דוברי שמית-מערבית לשם. לפי נוהג זה, במקום חלק בירושת אביהן קיבלו בנות נדוניה מאביהן עם נישואיהן, ולכך עשויה הייתה להצטרף מתנת בעליהן. אבי הכלה יכול היה לקבוע ולייחד מראש את חלקה של הבת עוד זמן רב טרם נישואיה כקרן השמורה עבורה לעת נישואיה. עם נישואיה, כאשר עברה לבית בעלה, קיבל הבעל נדוניה זו בפיקדון, ועם מותו חזרה הנדוניה לאשתו. עדויות מהתקופה הבבלית התיכונה (מאות 11-16 לפנה"ס) הציגו מקרים שבהם קיבלו בנות חלק מירושת אביהן, אם כנדוניה אם כירושה רגילה. תעודות ממושבת הסוחרים האשורים בכניש (אנטוליה; 1840-1950 לפנה"ס) מעידות על נוהג שלפיו חלקו בנות בירושת אביהן לצד אחיהן. גם בתעודות אשור התיכונה מתועדים מקרים שבהם ירשו בנות על בסיס שווה לצד אחיהן. הנוהג בנוזי (אזור החידקל התיכון, 1340-1450 לפנה"ס) אפשר לכלול את הבנות לצד הבנים בחלוקת הירושה, אף כי חלקן היה קטן יותר.

בהיעדר בנים לרשת את האב יכלה הבת לרשת לבדה את כל רכוש אביה. יש לנו מידע בשאלה זו מצפון סוריה, מאללח' (משכבה VII, מאה 17 לפנה"ס), ולפיו בנות היו זכאיות לרשת כמו בנים. נוהג זה נמשך גם לאחר מכן, כפי שמתועד במקורות משכבה IV (מאה 15 לפנה"ס). העדויות מאוגרית (מאות 13-14 לפנה"ס) פחות ברורות בשאלת ירושת הבנות, אך ניתן להסיק מהן שבמקרה של היעדר בנים יורשים, יכלה הבת לרשת, ובכל מקרה שמורה הייתה עבורה נדוניה שקיבלה מאביה עם נישואיה, ובכלל זה חלקה של הבת בעזבונו בית אביה. באִמֶר (מאה 13) הייתה הנדוניה מורכבת מרהיטים, כלי-בית ותכשיטים (היינו דברים שניתן לטלטלם) ושפחות שניתנו לבת עם נישואיה, אך היא יכלה לכלול גם קרקע. במקרה של צוואה יכלו בנות לרשת כמו בנים. במקום שלא היה בן יורש יש שהמצווה לא הסתפק בציווי הירושה לבתו אלא גם העניק לה מעמד של "בן" על מנת שתוכל לבצע את פולחן האבות – תפקיד שהיה מוטל על הבן המבוגר ביותר. במצרים, בתקופת הממלכה הקדומה ותקופת הביניים הראשונה (1980-2675 לפנה"ס), היה נוהג שבנות ירשו חלק מרכוש אביהן שנפטר, אך חלקם של אחיהן עשוי היה להיות גדול משלהן. מתקופת הממלכה החדשה (1000-1539 לפנה"ס) יש לנו כמה עדויות שבנות ירשו עם אחיהן, ועדויות לירושת בנות יש לנו גם מתקופת הביניים השלישית (650-1000 לפנה"ס).

כללו של דבר, עמי המזרח הקדום לא זו בלבד שהכירו בזכות הבנות לרשת את אביהן במקרה שאין לו בן יורש, אלא בכמה מקומות אף העניקו לבנות את זכות הירושה גם כאשר היה בן יורש. ההבדל העקרוני בין מנהגים אלו לחוק המקראי הוא שבישראל הושם דגש על שמירת נחלת השבט, מחשש שאם בנות תישאנה לבני שבטים אחרים, תעבור אחוזתן עמהן. במקרים שצוינו לעיל, מדובר בחברות עירוניות, והחשש שהנחה אותן היה שמא תעבור נחלת המשפחה למשפחה אחרת. אעפ"י כן, הן הכירו בצורך לדאוג ליכולתה של הבת לקיים את

<sup>3</sup> בעיון במקורות מהמזרח הקדום נעזרתי באמנון, בעלי. למהדורה עדכנית של קובצי החוקים ראו Martha T. Roth, *Law Collections from Mesopotamia and Asia Minor*, With a contribution by Harry A. Hoffner, Jr., edited by Piotr Michalowski (Society of Biblical Literature, Writing from the Ancient World, Atlanta, Georgia 1995), 6. לכללי הירושה, ובכלל ירושת הבנות, כפי שעולים מתעודות משפטיות, ראו הפרקים הרלוונטיים אצל Raymond Westbrook (ed.), *A History of Ancient Near Eastern Law*, Vols. I-II, Leiden and Boston 2003, Vol. I: pp. 163-165, 206, 397-399, 458, 507, 601, 679-680, 699-700, 712, 730; Vol. II, pp. 803-804, 807, 810-811, 813-814, 816-817, 819-820, 822-823, 825-826, 828-829, 831-832, 834-835, 837-838, 840-841, 843-844, 846-847, 849-850, 852-853, 855-856, 858-859, 861-862, 864-865, 867-868, 870-871, 873-874, 876-877, 879-880, 882-883, 885-886, 888-889, 891-892, 894-895, 897-898, 900-901, 903-904, 906-907, 909-910, 912-913, 915-916, 918-919, 921-922, 924-925, 927-928, 930-931, 933-934, 936-937, 939-940, 942-943, 945-946, 948-949, 951-952, 954-955, 957-958, 960-961, 963-964, 966-967, 969-970, 972-973, 975-976, 978-979, 981-982, 984-985, 987-988, 990-991, 993-994, 996-997, 999-1000. לנתונים ממצרים ראו שם, Vol. I, pp. 126, 333-336; Vol. II, pp. 803-804. לדיון בנושא זה ראו גם את ספרה של צפריה בן ברק, *ירושת הבנות בישראל ובמזרח הקדום*, ירושלים תשס"ד.

<sup>4</sup> D.O.Edzard, *Gudea and his Dynasty* [The Royal Gudea Statue B, vii, 44-46; לכתובת ראו: Gudea Statue B, vii, 44-46. Inscriptions of Mesopotamia, Early Periods Vol. 3/1], Toronto 1997, p. 36

<sup>5</sup> רות, עמ' 27, סעיף b. הסעיף הבא (c) נשתמר בצורה מאד מקוטעת, אך ממה שנשתמר ניתן להבין שהוראתו הייתה שבמקרה שאדם מת בלא יורש זכר, ובתו נשואה, רכוש הנחלה המשפחתית יעבור כנראה לאחות צעירה (של הנפטר?).

<sup>6</sup> שם, עמ' 30, סעיף 22. הקטגוריות הנזכרות כאן הן שלשה סוגים של כוהנות או נזירות האסורות להינשא.

עצמה, בין שמדובר בבת שאביה נפטר בטרם נישאה בין שמדובר בבת נשואה שבעלה נפטר. הכללת מקרקעין בנדוניה, הנמסרת בפיקדון לידי בעלה של הבת וחוזרת אליה עם פטירתו או גירושה, נועדה להבטיח שהבת תוכל להתקיים בכל מקרה על ידי החזרת השדה וקבלת חלק מהיבול. עם זאת, עדיין היה היסוס (המתגלה בכמה מקומות) להעניק לבת היורשת נכסי מקרקעין את החופש לצוות את נכסיה עם מותה לכל מי שתחפוץ, כדי שהנחלה המשפחתית או חלק ממנה לא תעבור למשפחה אחרת. לשם כך היו חברות שהגבילו מראש את חופש הבחירה של הבת בציווי נכסיה. מכל מקום, במקרא אין דבר מחששות אלו, ומכאן משתקף הרקע של המשטר החברתי שבו צמח חוק ירושת הבנות: חברה פטריארכלית-שבטית שעדיין שררה בה הסולידריות החברתית בתוככי השבט, קודם שצמחה בה תחרות ההישרדות של המשפחות עם התפוררות המסגרת השבטית בתקופת השופטים ובראשית המלוכה.<sup>7</sup>

<sup>7</sup> לפי ספר איוב מב:טו-טז, הוריש איוב נחלה לבנותיו לצד אחיהן, אך השאלה היא באיזו מידה רשאים אנו לתלות זאת בנוהג ישראלי מאוחר. לפי תעודות ששרדו מיהודים בִּיב, נראה שגם שם זכו בנות בשוויון זכויות בדיני ירושה, אבל אולי הושפעו מהנהוג באותה עת במצרים. ראו ירון, **המשפט של מסמכי יב**, ירושלים 1961, עמ' 84; ש"א ליונשטאם, "ירושה", **אנציקלופדיה מקראית** ג (1958), עמודות 791-788, ושם עמ' 791.